

O‘ZBEK TILIDA JUFT SO‘ZLAR VA ULARNING MUMTOZ ADABIYOTDAGI O‘RNI

Berdinova Gulbahor Normurarodovna

Alfraganus universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi juft so‘zlarning turlari, funksional vazifalari va ahamiyati haqida ma’lumot berilgan. Shu bilan birgalikda maqola juft so‘zlarning ma’no boyitish, ahamiyatni kuchaytirish, ijtimoiy va madaniy kontekstda izoh berish, ritm yaratish hamda ko‘rsatmalik funktsiyasini taqdim etishda qanday rol o‘ynashini muhokama qiladi. O‘zbek tilidagi juft so‘zlarning boyligi va ularni samarali qo‘llash orqali tilning go‘zalligi va rivojlanishini oshirish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Umuman olganda, maqola o‘zbek tilida juft so‘zlarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi, ularni tilshunoslikda yanada chuqurroq ochib berishga, shu bilan bir qatorda, o‘zbek mumtoz adabiyotida juft so‘zlarning ahamiyatini va estetik jihatlarining o‘rganilishini rag‘batlantiradi.

Kalit so‘zlar: *juft so‘zlar, ijtimoiy kontekst, madaniy kontekst, sinonim, 293ntonym juftlar, taqsimotli juftlar, funksional juftlar.*

Kirish

O‘zbek tili, boshqa tillar singari, o‘z ichiga ko‘plab juft so‘zlarni oladi. Juft so‘zlar – bu birga keladigan va ma’nosi yoki ifodasi bir-birini to‘ldiradigan so‘zlar bo‘lib, ularning o‘zaro aloqasi tilning boyligiga hamda ifoda kuchiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Juft so‘zlar birgalikda ishlatiladi va ma’lum bir ma’no yoki tasvir yaratadi. Mumtoz adabiyotda juft so‘zlarning qo‘llanilishi o‘zining zamonaviylik darajasidan qat’i nazar, tarixan bir xalqning madaniyati, urf-odatlarini va fikr 293nton haqida muhim ma’lumotlar beradi. Adabiyotda juft so‘zlar — ya’ni bir-biriga bog‘liq, bir-birini to‘ldiruvchi yoki qarama-qarshi ma’nolarni ifodalovchi so‘zlar — muhim rol o‘ynaydi.(1) Ular matnning estetik jihatini oshiribgina qolmay, shuningdek, chuqur ma’no qatlamlarini ham yaratadi. Ushbu maqolada juft so‘zlarning turlari, ularning funksiyalari,

o‘zbek tilidagi ahamiyati hamda mumtoz adabiyotdagi o‘rni haqida to‘xtalamiz.

Asosiy qisim

o‘zbek tilida juft so‘zlar turli kategoriyalar bo‘yicha tasniflanishi mumkin. Ular asosan quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Sinonim juftlari: Bu turdagi juft so‘zlar bir xil yoki yaqin ma’noga ega bo‘ladi. Masalan: ”quvonch-xursandchilik”, ”yomg‘ir-yog‘ingarchilik”. Sinonim juftlari matnda ma’noni yanada boyitishga yordam beradi.

2. Antonim juftlari: Bu juftliklarda so‘zlar bir-biriga qarama-qarshi ma’no kasb etadi. Misol uchun: ”katta – kichik”, ”uzoq-yaqin”. Antonim juftlari fikrni aniqroq bayon etishga xizmat qiladi.

3. Taqsimotli (parallel) juftlar: Bu turdagi so‘zlar bir muncha farq qilsa-da, ular bir-birini to‘ldiradi yoki biror mavzu atrofida yig‘iladi. Masalan: ”kun-tun”, ”suv-havo”. Taqsimotli juftlar yordamida muayyan holat yoki jarayonni yanada chuqurroq tushuntirish mumkin.

4. Funksional (rol) juftlari: Bu yerda biri boshqa birini to‘ldirib, o‘zining funksional vazifasini bajaradi. Masalan: ”o‘qish-yozish”, ”eshitish – ko‘rish”. Funksional juftlarda har bir elementning rolini aniqlash mumkin.

Juft so‘zlar O‘zbek tilida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Ma’no boyitish: Juft so‘zlardan foydalanish orqali fikrning yanada chuqurroq va rang-barang ifodasini ta’minlash mumkin. Buning natijasida matn o‘qilishi osonlashadi va qiziqarli bo‘ladi.

2. Ahamiyatni kuchaytirish: Sinonim va antonym juftlari yordamida muayyan fikrni kuchaytirib yoki pasaytirib taqdim etish mumkin.

3. Ijtimoiy va madaniy kontekstda izoh berish: Juft so‘zlarni qo‘llash orqali muayyan ijtimoiy yoki madaniy kontekstdagi holatlarni yaxshi tushuntirish mumkin. Misol uchun, ”do‘st – birodarlik” kabi mazmunan boy iboralar ijtimoiy almashinuvni aks ettirishi mumkin.

4. Ritm va ohang yaratish: Adabiyotda badiiy uslub sifatida foydalaniladigan juft so‘zlar matnning ritmini oshirishga xizmat qiladi va ohangni yorqinlashtiradi.

5. Ko'rsatmalik funktsiyasi: Ba'zi hollarda juft so'zlardan foydalanib, biror narsaning mavjudligi yoki yo'qligini ko'rsatishda yordam beradi; masalan, "bor – yo'q".

Juft so'zlar adabiyotda ko'pincha bir-birini to'ldiruvchi yoki qarama-qarshi bo'lgan tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, "yaxshi-yomon", "hayot-momot" kabi juftliklar o'zaro bog'lanib, keng ma'nolarni anglatadi. Ularning bunday kombinatsiyasi asarlarni yanada kuchliroq va ta'sirchan qiladi.

Yusuf Xos Hojib ijodida ham juft so'zlar ko'plab o'rin olgan. U o'z asarlarida 295ntony tilning go'zalligini, ifodali va rang-barangligini oshirish maqsadida juft so'zlardan foydalangan. Bu so'zlar ko'pincha sinonim yoki 295ntonym sifatida ishlatiladi va mazmunni yanada chuqurlashtiradi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida juft so'zlar orqali insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy masalalar aks ettirilgan. Juft so'zlar asar mazmunini boyitadi va o'quvchiga tushunishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, juft so'zlarni qo'llash orqali muallif o'z fikrlarini aniqroq va ta'sirchanroq yetkazishga erishadi. Misol uchun: "alim-berim", "mal-tawar" kabi ifodalar orqali u insoniyatning turli jabhalardagi faoliyat holatlarini yoritadi. Yusuf Xos Hojib ijodidagi juft so'zlar nafaqat til boyligini ko'rsatadi, balki uning fikrlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mumtoz adabiyotida ko'plab buyuk shoir va yozuvchilar juft so'zlardan foydalanib kelgan. Juft so'zlardan foydalanish san'atkorning qobiliyatini namoyish etish bilan birga, o'quvchiga chuqur fikr yuritishga yordam beradi. Masalan, Alisher Navoiy o'zining asarlarida juft so'zlardan keng foydalanib, ularni o'ziga xos ma'no va ta'sir kuchi bilan boyitgan. Juft so'zlarning ritmik tuzilishi esa ularning og'zaki ijrosini yengil qilgan. Bunday so'z birikmalari orqali muallif o'z his-tuyg'ularini yanada kuchliroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lgan. Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan juft so'zlarga misol sifatida "yurak-qon", "dil-ko'ngil", "dard-ashk" "shod-xurram" kabi iboralarni keltirish mumkin. Bu juftliklar orqali u inson ruhiyatidagi turli holatlarni tasvirlaydi va ularga chuqur mazmun bag'ishlaydi. Navoiy ijodida juft so'zlar nafaqat

badiiy uslubni kuchaytiradi, balki uning falsafiy g'oyalarini ham yanada oshkor qiladi.

Z.M.Bobur lirikasi o'zining go'zalligi, chuqurligi va ma'naviy boyligi bilan ajralib turadi. U o'zining she'riyati va nasriy asarlarida juft so'zlardan keng foydalanishi bilan tanilgan. Bobur ijodida juft so'zlar nafaqat estetik ahamiyatga ega, balki mazmunni chuqurlashtirishda ham muhim rol o'ynaydi. Juft so'zlar Boburning she'riyatida tilning boyligidan foydalanish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ularning yordamida muallif his-tuyg'ularini yanada kuchliroq ifoda etadi. Bundan tashqari, juft so'zlarni ishlatish orqali Bobur ijodida musiqiylik paydo bo'ladi. She'rlarning ritmi va ohangdorligi juft so'zlar bilan shakllanadi, bu esa tinglovchi yoki o'quvchining e'tiborini tortadi. Masalan, "oshiqushaydo", "gul-bulbul" kabi juftliklar orqali oshiqning holatini tasvirlab beradi. Boburning mashhur asarlaridan biri "Boburnoma" da ham juft so'zlardan foydalanilgan ko'plab misollar mavjud. Unda u urush va tinchlik, baxt va fojia kabi dualizmni aks ettiruvchi juftliklarni keltirib o'tadi: Urush – Tinchlik: Bu ikkalasi bir-biri bilan bog'liq tushunchalar bo'lib, urushning zarurligi yoki tinchlikka erishish yo'llaridagi qiyinchiliklarni yoritishda ishlatilgan. Baxt-Fojia: Inson hayotidagi quvonchli lahzalar bilan og'riqli holatlar orasidagi munosabatni ta'riflaydi. Bobur ijodidagi juft so'zlar nafaqat til boyligini oshirishda xizmat qiladi, balki uning asarlarini yanada mazmunli va ta'sirchan qiladi. Ularning yordamida Bobur insoniyat hayoti haqida chuqur fikr yuritishga chaqiradi, zamonning murakkabligini aks ettirib, har bir insonga o'z yo'lini topishga yordam beradi. Shunday qilib, Boburning ijodi faqat adabiyotda emas, balki inson ruhiyatini tushunishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, o'zbek tilidagi juft so'zlar nafaqat leksik birlik sifatida ahamiyatga ega, balki ularning funksional vazifalari ham munosib e'tirofga loyiqdir. Ma'no boyituvchi, ahamiyatni kuchaytiruvchi va madaniy kontekstda izoh beruvchi bu birliklardan samarali foydalanish orqali biz o'zbek tilining go'zalligini ochib bera olamiz va uni yanada rivojlantirishimiz mumkin. Shuning uchun har bir

inson o‘zbek tilidagi bu boyliklarni o‘rganishi va bu so‘zlarning saqlab qolinishida o‘z xissasini qo‘shishi lozim.

Adabiy asarlarda juft so‘zlardan foydalanish faqatgina mazmunni kengaytiribgina qolmay, balki badiiy ifoda vositalarini ham boyitadi. Juft so‘zlar orqali yaratilgan obraz va metaforalar asarlarni yanada jozibador qiladi. Ularning yordamida muallif o‘z fikrlarini aniqroq va ravshanroq bayon etishi mumkin. Juft so‘zlarning mumtoz adabiyotdagi ahamiyati beqiyosdir. Ular nafaqat badiiyatning asosini tashkil etuvchi elementlardan biri sifatida xizmat qiladi, balki muallifning ijodkor sifatidagi qobiliyatini namoyon etishga yordam beradi. Juft so‘zlar orqali yaratilgan tasvirlar esa o‘quvchini chuqur mulohazalarga undaydi va uning tasavvur doirasini kengaytiradi. Mumtoz adabiyotda ushbu tuzilmalarning mavjudligi bizga nafaqat o‘tmishni anglashda yordam beradi, balki hozirgi kunda ham madaniyatimizni yanada rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan asoslarni taqdim etadi. Shunday ekan, adabiyimizda juft so‘zlarga alohida e‘tibor berilgan holda ularni tushunish zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. H.Jomolxonov, Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Talqin, 2005
2. Abdullayev, M. O‘zbek tili grammatikasi. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti., 2017.
3. Nazarov, A. O‘zbek tilidagi sinonim va antonim juftliklari. Tashkent: Fan va Texnologiya, 2015.
4. Sultonov, E. Adabiyotda badiiy ifoda usullari. Tashkent: Sharq, 2020.
5. Muhammadova Zilola Axmadjon qizi. “Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning samarali mexanizim”. Образование наука и инновационные идеи в мире <https://scientific-jl.org/obr>Выпуск журнала No-62Часть–3_Январь–2025198
6. Jurayeva, N. (2023). Mumtoz she‘riyatda Bobur g‘azallarining poetik xususiyatlari. *Alfraganus*, (1 (1)), 30-34.

7. Mamajonova, N. Topishmoqlar yaratilishining kognitiv asoslari. filologiya va pedagogika, 50.

8. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.

9. Evlen, H., Juraev, D., Ziyamukhamedova, U., Khujaev, M., & Jalilov, F. (2025). PLA/Ti6Al4V composite scaffolds for bone tissue engineering: mechanical and thermal properties via FDM and bioprinting. *Journal of Biomaterials Science, Polymer Edition*, 1-25.